

Opstand adelt?

De rechtvaardiging van het politieke verzet van de adel in de Vlaamse Opstand (1482-1492)¹

JELLE HAEMERS

Et se le peuple a aymé ou ayme le dit seigneur de Ravestain, ce n'a pas esté pour leur avoir permis, ne tolleré leur rebellions et desobeissances, mais pour ce ilz ont cogneu qu'il n'a jamais vescu de rapine, ne de corrupcion, ne esté noté ne famé d'avoir fait a personne tort, force, ne violence, ne fait aucunes mengeries a la cerge du peuple, mais a vescu et vit encoires seullement du sien, et de ce que les dits ducs Phelippe et Charles, le roy et madame lui ont donné et octroyé honnorablement et selon que a son estat et extraction appartenoit et appertient et non autrement.²

In dit fragment uit zijn verweerschrift verdedigde Adolf van Kleef, heer van Ravenstein, zich fel tegen een aanklacht van de Orde van het Gulden Vlies, de ridderorde waarvan Adolf lid was. De aanklacht uit 1491 werd geformuleerd door een uitzonderingsrechtbank van het Gulden Vlies, die het privilege had om recht te spreken over ordeleden.³ De Orde beschuldigde Adolf van majesteitsschennis omdat hij in de Vlaamse Opstand (1482-1492) de onderdanen van Filips de Schone zou hebben opgeruid tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Deze opstand had het regentschap over de minderjarige Filips de Schone als inzet. De Drie Leden van Vlaanderen (Gent, Brugge en Ieper) weigerden de vader van Filips, Maximiliaan van Oostenrijk, in 1482 als regent te erkennen na de dood van Filips' moeder, Maria van Bourgondië. In bovenstaand citaat ontkende Adolf met klem de beschuldiging dat hij in de Opstand een leidende rol had gespeeld. Hij legde de politieke verantwoordelijkheid bij 'le peuple', dat hem naar eigen zeggen weliswaar steeds bewonderd had voor zijn adellijke levensstijl, maar niet voor eventuele steun aan de

¹ Deze publicatie kadert in het IUAP-onderzoeksproject 'Stad en samenleving in de Lage Landen' van het Federaal Wetenschapsbeleid (België). Ik dank Marc Boone, Jan Dumolyn, Frederik Buylaert, Jonas Braekevelt, Hanno Wijsman, Céline Van Hoorebeeck en in het bijzonder Thérèse de Hemptinne voor hun hulp bij de totstandkoming van dit artikel.

² Uit de 'Justifications de feu monseigneur de Ravestain des cherges a lui bailliés a l'Ordre de la Thoison d'Or' (Bibliothèque nationale de France (hierna: BnF), Manuscrits Français (MF), nr. 18997 fo. 62vo.).

³ Deze ridderorde was in januari 1430 door hertog Filips de Goede te Brugge gesticht; zie M. Vale, *War and Chivalry. Warfare and Aristocratic Culture in England, France and Burgundy at the End of the Middle Ages* (Londen 1981) 39-42; D. Boulton, *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe, 1325-1520* (Woodbridge 1987) 356-396; F. De Gruben, *Les chapitres de la Toison d'Or à l'époque bourguignonne (1430-1477)* (Leuven 1997).

opstand. Ook Adolfs zoon, Filips van Kleef, en de Brugse edelman Lodewijk van Gruuthuse waren in 1491 door het Gulden Vlies van gelijkaardig wangedrag beticht, maar evenzeer verzetten zij zich tegen de aanklacht. Lodewijk ontkende met klem dat hij de onderdanen van Filips de Schone had opgezet tegen Maximiliaan, want hij had zich steeds ‘honnourablement’ gedragen, ‘comme a son estat appartenoit’.⁴ Ook Filips van Kleef beweerde dat hij een ‘noble homme’ was die het tijdens de Vlaamse Opstand steeds voor de Bourgondische dynastie had opgenomen.⁵

Het proces van het Gulden Vlies tegen Adolf van Kleef en zijn lotgenoten was een zeldzaam gegeven in de geschiedenis van de adel in de Nederlanden, zoals uit dit artikel zal blijken. Even uitzonderlijk zijn de reeds geciteerde verweerschriften die de drie beschuldigde edelen als antwoord op de aanklacht van majesteitsschennis hebben opgesteld. De documenten kennen enkel hun gelijke in de zogenaamde ‘Apologie’ van Willem van Oranje, waarmee ze in dit artikel (kort) worden vergeleken. Het doel van dit artikel is echter in de eerste plaats om aan de hand van de vermelde verweerschriften de kernelementen van het politieke gedachtegoed van de laatmiddeleeuwse adel bloot te leggen, en tevens na te gaan welke werkelijkheid aan hun politieke ideeën beantwoordde. Deze confrontatie tussen woord en daad geeft niet enkel inzicht in de visie van de adel op adeldom, ze analyseert tevens de rol die drie voorname edelen aan de vorst in het staatsbestel toebedeelden. Uit onderzoek naar de propaganda van de Bourgondische hertogen en het politieke ideeënkader van ambtenaren en dienaren van de laatmiddeleeuwse staat, blijkt dat het Bourgondische staatsvormingsproces nieuwe impulsen gaf aan de ontwikkeling van een staatsideologie die een verregaande machtsaanspraak van vorsten legitimeerde.⁶ Onder de adel in de Nederlanden leefde echter ook een amper bestudeerd alternatief politiek discours, met oude wortels, en bekende uitlopers (zoals de Apologie), dat als inspiratiebron diende voor de verweerschriften van Adolf van Kleef, zijn zoon Filips, en Lodewijk van Gruuthuse.

Adel en ideologie?

Wat is ‘ideologie’, en hoe kunnen we verloren gewaande ideologieën bestuderen? Ideologie is een denkbeeldige relatie van personen met hun bestaansvoorwaarden, een systeem van ideeën en zingevingen die het gedrag richten.⁷ Ideologie is vervat in tekstuele representaties van de werkelijkheid en

⁴ Het citaat werd uitgegeven door B. Sterchi, *Über den Umgang mit Lob und Tadel. Normative Adelsliteratur und politische Kommunikation im burgundischen Hofadel, 1430-1506* (Turnhout 2005) 623.

⁵ Citaat uit J. Molinet, *Chroniques* II. G. Doutrepoint en O. Jodogne (eds.) (Brussel 1935) 283.

⁶ A. Vanderjagt, ‘Practicing Nobility in Fifteenth-Century Burgundian Courtly Culture. Ideology and Politics’, in: D. Knechtges en E. Vance (eds.), *Rhetoric and the Discourses of Power in Court Culture. China, Europe, and Japan* (Seattle 2005) 321-341; D. Boulton en J. Veenstra (eds.), *The Ideology of Burgundy. The Promotion of National Consciousness, 1364-1565* (Leiden 2006).

⁷ M. Vovelle, ‘Ideologies and Mentalities’, in: R. Samuel, G. Jones (eds.), *Culture, Ideology and*

(al dan niet bewuste) gedragingen en rituelen. Ideologie heeft ook steeds te maken met macht.⁸ Relaties van macht beïnvloeden taalgebruik en ze geven bepaalde woorden en uitdrukkingen hun betekenis. Het onderliggende systeem dat een bepaald maatschappelijk discours haar betekenis geeft, is ideologie. Het is dus een ideeënkader waarnaar, in dit geval, edelen refereren om hun daden te laten aanvaarden door anderen en hun vooraanstaande positie in de samenleving te legitimeren. Ideologie wordt in dat opzicht een instrument om de maatschappelijke dominantie van bepaalde groepen in stand te houden en, in de terminologie van Pierre Bourdieu, te reproduceren.⁹ Omdat de door het Gulden Vlies beschuldigde edelen in 1491 claimden dat hun politiek gedrag heersende ideeën en gebruiken had gevolgd, ze politieke standpunten uiteenzetten, en tot doel hadden politieke keuzes te rechtvaardigen, zijn hun verweerschriften een uitstekend middel om een adellijke ideologie te reconstrueren.

Drie edelen in opstand

In de woelige maanden na de gewelddadige dood van hertog Karel de Stoute op het slagveld te Nancy in januari 1477 traden Adolf van Kleef, zijn zoon Filips en Lodewijk van Gruuthuse op als beschermengelen van Karels dochter en enige erfgename, hertogin Maria van Bourgondië.¹⁰ Van het politieke machtsvacuüm aan het hof hadden verschillende onderhorige gewesten en steden gebruik gemaakt om politieke verzuchtingen door te drukken. De Bourgondische dynastie diende uit puur lijfsbehoud verregaande privileges aan haar onderdanen toe te staan, die in ruil militaire steun toezegden om de invasie van de Franse koning het hoofd te kunnen bieden. Adolf van Kleef, één van de ‘naeste maghen van onsen bloede’ van Maria, was in deze turbulente maanden aangesteld als luitenant-generaal van de Nederlanden – vanaf augustus 1477 oefende hij deze functie samen met zijn zoon

Politics. Essays for Eric Hobsbawm (Londen 1982) 3; S. Zizek, ‘The Spectre of Ideology’, in: *idem* (ed.), *Mapping Ideology* (Londen 1994) 8.

⁸ N. Fairclough, *Language and Power* (Harlow 2001) 2. Niet alleen taal maar ook rituelen zijn een onderdeel van ideologie omdat ze door middel van een complexe symbolische inscenering een bepaalde interpretatie van de werkelijkheid voorschotelen (D. Kertzer, *Ritual, Politics and Power* (Londen 1988) 79, 101). Toegepast op de middeleeuwse Lage Landen: P. Arnade, *Realms of Rituals. Burgundian Ceremony and Civic Life in Medieval Ghent* (Londen 1996); E. Lecuppre-Desjardin, *La ville des cérémonies. Essai sur la communication symbolique dans les anciens Pays-Bas bourguignons* (Turnhout 2004); J. Haemers, ‘Zegels, eden, taal en liturgie. Ideologie, propaganda en het symbolische gebruik van ruimte in Gent (1483)’, *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 61 (2007) 183-212.

⁹ P. Bourdieu, ‘Sur le pouvoir symbolique’, *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* 32 (1977) 405-411.

¹⁰ De politieke levenswandel van Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuse onderzocht ik uitgebreid in J. Haemers, ‘Adellijke onvrede. Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuse als beschermheren en uitdagers van het Bourgondisch-Habsburgse gezag’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 10 (2007) 178-215.

Filips uit.¹¹ Lodewijk van Gruuthuse was in maart 1477 aangesteld als ‘eerste ruddere van eere’ van Maria van Bourgondië, het hoofd van haar hofhouding. De voornaamste politieke functies die Lodewijk, Adolf en Filips uitoefenden, tonen aan dat ze tot de belangrijkste edelen behoorden van de Bourgondische Nederlanden.¹² Ze hadden uitgebreide sociale netwerken, verschillende functies aan het hof en heerlijke bezittingen die verspreid waren over de verschillende gewesten van de Nederlanden. In de uitoefening van hun macht vormden deze edelen voor de Bourgondische dynastie een essentiële schakel tussen het hof en de onderhorige gewesten. Maar de groeiende machtsaanspraak van de autoritaire hertog Karel de Stoute had ook een aantal voorrechten van de Bourgondische adel geschonden. In 1477 profiteerden zij van het machtsvacuüm aan het hof om hun verloren invloed te herwinnen.

Maar amper vijf jaar later lagen de kaarten anders.¹³ De plotse dood van hertogin Maria van Bourgondië op 27 maart 1482 stortte de Bourgondische Nederlanden in een langdurige opvolgingscrisis. Nog voor haar dood waren de leidende elites in de voornaamste steden van het graafschap Vlaanderen enerzijds en het hof anderzijds in een diepgaand conflict om de macht in Vlaanderen betrokken. Brugge, Gent en Ieper (de zogenaamde ‘Drie Leden’) hadden na de opstand van het voorjaar van 1477 en de toekenning van de vermelde privileges een verregaande politieke autonomie verworven. Aarts-hertog Maximiliaan van Oostenrijk daarentegen, die in augustus 1477 met Maria van Bourgondië was gehuwd, wenste deze autonomie in te perken om de politieke macht van het staatsapparaat te vergroten. De Drie Leden hadden zich daarentegen steeds verzet tegen de talrijke inbreuken op de privileges van 1477 en de autoritaire bestuurswijze van de Habsburgse keizerszoon. Bij de dood van diens echtgenote weigerden ze Maximiliaan als regent te erkennen over zijn minderjarige zoon Filips de Schone (1478-1506). De Vlaamse Opstand was een feit.

De Vlaamse Opstand (1482-1492) was een stedelijke opstand, maar verschillende edelen stonden de steden bij in hun verzet tegen Maximiliaan. Samen met een permanente vertegenwoordiging van Gent, Brugge en Ieper richtten zij na het overlijden van Maria van Bourgondië een regentschapsraad op die in naam van Filips de Schone het graafschap Vlaanderen bestuurde.

¹¹ De in 1425 geboren Adolf was opgevoed aan het hof van hertogin Isabella van Portugal (de echtgenote van hertog Filips de Goede). Zijn moeder was een bastaarddochter van hertog Jan zonder Vrees, zijn eerste echtgenote een nicht van hertogin Isabella, en zijn tweede een bastaarddochter van Filips de Goede.

¹² H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001).

¹³ W. Blockmans, ‘Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d’après des documents inédits’, *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* (hierna: *HKCG*) 140 (1974) 257-368; R. Wellens, ‘La révolte brugeoise de 1488’, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 102 (1965) 5-52; J. Haemers, ‘Philippe de Clèves et la Flandre. La position d’un aristocrate au coeur d’une révolte urbaine (1477-1492)’, in: *idem*, H. Wijsman, C. Van Hoorebeeck (eds.), *Entre la ville, la noblesse et l’État. Philippe de Clèves (1456-1528), homme politique et bibliophile* (Turnhout 2007) 21-99.

Deze raad werd op 5 juni 1483 door Maximiliaan erkend omdat een oorlog in Utrecht zijn aandacht (en middelen) wegsleepte. Maar toen hij in november 1483 de erkenning van de regentschapsraad introk, bleef ze toch in functie. De raad zetelde te Gent in het bijzijn van Filips de Schone en onder andere Adolf van Kleef, Lodewijk van Gruuthuse, Filips van Bourgondië(-Beveren), Wolfert van Borssele en Jacob van Savoye maakten ervan deel uit. Adolf was zelfs 'deerste ende doverste' van de Grote Raad van Filips de Schone.¹⁴ Deze edelen werden 'edelen van den bloede' genoemd omdat ze een verwantschappelijke band met de Bourgondische dynastie hadden.

De Drie Leden, en Gent in het bijzonder, waren de motor achter de oprichting, de werking en de beleidsdaden van de regentschapsraad. De in de raad zetelende edelen waren dus zeker niet de oorzaak van het conflict zoals de Orde van het Gulden Vlies in de aanklacht van 1491 liet uitschijnen.¹⁵ Toch oefenden enkele edelen tijdens de regering van de regentschapsraad leidinggevende functies uit in het leger of de administratie van het graafschap. Filips van Bourgondië en Jacob van Savoye waren bijvoorbeeld legeraanvoerders van de Vlaamse troepenmacht toen Maximiliaan het graafschap aanviel in het najaar van 1484. Na een bijeenkomst van de Orde van het Gulden Vlies in 1484 verkozen alle edelen, behalve Filips van Bourgondië, in de raad te blijven zetelen. Maar in juni 1485 slaagde Maximiliaan er toch in het graafschap gewapenderhand te veroveren. Alle edelen uit de raad werden opgesloten en hun goederen geconfisqueerd, weliswaar met uitzondering van Adolf van Kleef. Vermoedelijk werd Adolf gespaard omdat zijn zoon Filips op dat moment een voorname functie bekleedde in de hofhouding van Maximiliaan. Filips van Kleef was namelijk luitenant-generaal van de Bourgondisch-Habsburgse troepenmacht en (toen) een loyale volgeling van Maximiliaan. Een confiscatie van de goederen, de heerlijkheden en de titels van Adolf was dus niet nodig, want een bondgenoot zou toch dit patrimonium erven.

Maar de omstandigheden veranderden snel. Na een nieuwe opstand van Gent in november 1487 en van de Brugse ambachten in februari 1488 werd Maximiliaan, die in 1486 tot rooms-koning was gekroond, vier maanden in Brugge gevangen gehouden. De Habsburger werd als regent vervallen verklaard en de Drie Leden van Vlaanderen richtten opnieuw een (tweede) regentschapsraad op. Na militaire druk van de Duitse keizer lieten de opstandelingen op 16 mei 1488 de moegetergde rooms-koning vrij na de ondertekening van de Vrede van Brugge. In dit verdrag beloofde Maximiliaan Vlaanderen niet aan te vallen na zijn vrijlating. Indien hij zijn belofte niet zou nakomen, dan rechtvaardigde de Vrede van Brugge een militair weerwoord van de Vlamingen én van Filips van Kleef, want de Vrede schreef voor dat Filips ten strijde zou trekken tegen eenieder die de vredesbepalingen overtrad.¹⁶

¹⁴ E. Lameere, 'Documents inédits pour servir à l'histoire de l'origine et des attributions de l'audiencier dans les anciens Pays-Bas', *HKCG* 66 (1897) 157.

¹⁵ De aanklacht beschuldigde Adolf van Kleef 'que non seulement il a permis les dis factions et sedicions, mais mesmes en a esté cause et conducteur' (Sterchi, *Uber den Umgang*, 532).

¹⁶ De Vrede werd uitgegeven door J. Dumont, *Corps universel diplomatique* (Amsterdam 1726) III (2) 201-203.

Het gevreesde scenario werd snel werkelijkheid. Nadat hij zich te Leuven aan het hoofd van keizerlijke troepen had gevoegd, viel Maximiliaan het graafschap aan. Zoals voorzien in de Vrede van Brugge leidde Filips van Kleef de verdediging van de Vlaamse steden. Meer nog, Filips werd stadhouder-generaal van Vlaanderen (omdat Filips de Schone toen niet in Vlaanderen vertoefde) en in die hoedanigheid zat hij voortaan de tweede regentschapsraad voor. Zijn vader Adolf nam niet meer deel aan de raad. In zijn verweerschrift schreef hij dit toe aan een slepende ziekte waardoor hij in 1488-1489 bedlegerig was. Lodewijk van Gruuthuse daarentegen trad in deze periode vaak op als 'stedehouder' van Filips van Kleef; bijgevolg was hij 'de facto' de plaatsvervanger van Filips de Schone in Vlaanderen. De tweede regentschapsraad zou uiteindelijk maar anderhalf jaar het graafschap besturen, want na een mislukte veroveringstocht van Filips van Kleef in Brabant ondertekenden de Drie Leden in oktober 1489 een vredesverdrag met Maximiliaan. Na enkele maanden weigerden Gent, Brugge en de te Sluis gelegerde Filips van Kleef echter nog steeds de rooms-koning als regent te aanvaarden. Na een nieuwe gewapende strijd capituleerde Brugge in december 1490. In juli 1492 ging Gent de Vrede van Cadzand aan, en op 12 oktober 1492 sloot Filips de Vrede van Sluis met Maximiliaan. In het verdrag aanvaardde de edelman 'goet ende getrauwe te wesen ende te blijven, ende al te doene dat een goed getrauwen ende geoirsaeem vassael ende ondersate sculdich es ende behoort te doene'.¹⁷ Na een decennium van tegenstand was Maximiliaan van Oostenrijk in het hele graafschap eindelijk als regent voor Filips de Schone erkend.

Waarom hadden Adolf van Kleef, zijn zoon Filips, en Lodewijk van Gruuthuse tijdens de Vlaamse Opstand de zijde van de regentschapsraad gekozen? Het opmerkelijke favoritisme van Maximiliaan voor bepaalde edelen aan het hof, zoals de met hem naar de Nederlanden meegereisde Oostenrijkse edelen, wekte grote naijver op bij Maria's beschermheren van 1477. De aartshertog deed namelijk in stijgende mate beroep op naaste vertrouwelingen en loyale ambtenaren om de grote invloed te fnuiken die Adolf van Kleef en anderen in 1477 aan het hof verworven hadden. De precieze reden van de ontevredenheid van edelen die in de regentschapsraad zetelden, verschilde van persoon tot persoon, maar algemeen valt op dat een 'opstandig' edelman misnoegd was omdat het beleid van Maximiliaan geen afdoende garantie bood om het familiepatrimonium en de netwerken van de edelman in kwestie te beschermen. De edelen rebelleerden dus niet tegen de aanwezigheid van de centrale staat, maar tegen het, volgens hen, nefaste beleid van de aartshertog. Het gevolg van de groeiende onvrede was dat een aantal edelen een moment van zwakte van de vorst zou aanwenden om de verloren invloed op het beleid terug te winnen. In dat geval was de stap naar een politiek alternatief, namelijk de opstandige stedelijke netwerken die zich eveneens verzetten tegen het vorstelijke beleid, erg klein.¹⁸ De regering van Maria werd dus niet enkel

¹⁷ Uit de (uitgave van de) Vrede van Sluis: Haemers, 'Philippe de Clèves', 91.

¹⁸ Voor gelijkaardige gevallen in Holland: M. Damen, 'The Nerve Centre of Political Networks? The Burgundian Court and the Integration of Holland and Zeeland into the Burgundian State (1425-1477)', in: S. Gunn en A. Janse (eds.), *The Court as a Stage. England and the Low*

gekenmerkt door een confrontatie tussen stedelijke autonomie en staatscentralisatie, maar evenzeer door een strijd om de macht aan de top van het staatsapparaat, namelijk tussen bepaalde edellieden en de directe entourage van de ambitieuze Maximiliaan. Voor Lodewijk van Gruuthuse waren in 1482 de ‘tamps d’or’, zoals hij de regering van Filips de Goede, Karel de Stoute en de eerste regeerjaren van Maria van Bourgondië in zijn verweerschrift beschreef, kort nadien definitief voorbij.¹⁹

De aanklacht van het Gulden Vlies

De aanklacht van het Gulden Vlies uit 1491 schilderde Lodewijk en Adolf af als verraders, volksmenners en usurpatoren van de grafelijke macht. Volgens het Gulden Vlies hadden beide edelen uit eigen gewin de onderdanen van Filips de Schone opgeruid om diens goederen en onderhorige gewesten zelf te beheren.²⁰ De aanklacht beschuldigde beiden van zowat elk vermeend onrecht dat Maximiliaan de voorbije jaren was aangedaan. Hoewel bijvoorbeeld Lodewijk in het voorjaar van 1488 in Vilvoorde zelf opgesloten was door getrouwen van Maximiliaan, beschuldigde de Orde hem als ‘le propre inventeur, conduiseur et acteur’ van de gevangenschap van de rooms-koning in Brugge in februari 1488.²¹ ‘Le peuple, qui naturellement est enclin a nouvelletez’, werd eveneens met de vinger gewezen, maar toch beschouwde de aanklacht Lodewijk en Adolf als opruiers en vredebrekers. Volgens de aanklacht hadden beiden, en ook Filips van Kleef, meened gepleegd, en niet enkel hun eed van trouw aan de aartshertog verbroken, maar bovenal de feodale plicht van dienstverlening van een edelman aan zijn heer eenzijdig opgezegd. Dit was, volgens de aanklacht, majesteitsschennis.

De aanklacht van het Gulden Vlies tegen Adolf, Lodewijk en Filips past naadloos in de sinds 1430 door de hertogen toegepaste praktijk om afwijkend sociaal en politiek gedrag van edelen uit de Nederlanden op rituele manier te beteugelen en, indien nodig, door middel van een juridische procedure te bestraffen.²² Het doel van de oprichting van de Orde was immers de hoogste adel van de Nederlanden aan de vorst te binden en de invloed over hun politiek handelen te vergroten. De aanklacht tegen voorname ordegenoten

Countries in the Later Middle Ages (Woodbridge 2006) 74-77; M.J. van Gent, *Pertijelike saken. Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk* (s-Gravenhage 1994).

¹⁹ Sterchi, *Über den Umgang*, 625.

²⁰ Adolf had ‘rapineusement, malicieusement et sedicieusement attrait a luy l’amour et faveur du peuple, en telle façon que [...] il a usurpé et prins a lui de fait le dit gouvernement et administracion des dits corps et biens de mon dit seigneur l’archiduc [Filips de Schone] et de ses dits pais de Flandres’ (*ibidem*, 554-555).

²¹ *Ibidem*, 632 (en 659 voor wat volgt).

²² G. Melville, ‘Rituelle Ostentation und pragmatische Inquisition. Zur Institutionalität des Ordens vom Goldenen Vliess’, in: H. Duchardt en G. Melville (eds.), *Im Spannungsveld von Recht und Ritual. Soziale Kommunikation im Mittelalter und Früher Neuzeit* (Keulen 1997) 215-271.

toonde de Vliesridders de nare gevolgen die een overtreding van de door de hertog opgelegde normen kon teweegbrengen. Het lijkt misschien opmerkelijk dat het Gulden Vlies zijn steun verleende aan de bestraffingpoging van Maximiliaan in 1491, want Adolf en Lodewijk waren lid van de Orde. Toch is deze steun te begrijpen vanuit de motivatie van vele edelen om in de Orde te zetelen. Van bij haar oprichting in 1430 ijverden de voornaamste edelen in de Nederlanden om tot de prestigieuze ridderorde te behoren omdat lidmaatschap uitzicht gaf op politieke invloed aan het hof. Verschillende edelen zagen in 1491 immers de kans schoon om hun eigen invloed uit te breiden door medewerking aan Maximiliaan te verlenen, of ze vonden erin de gelegenheid om met rivalen af te rekenen.

De aanklacht was immers opgesteld door een select aantal leden van het Gulden Vlies, die in de Vlaamse Opstand het doelwit van de opstandelingen waren geweest. Onder andere de kanselier van het Gulden Vlies, Jean Carondelet, was anderhalf jaar door de regentschapsraad te Gent opgesloten geweest, en in 1491 vond hij in de aanklacht de gelegenheid om met de leden van de voormalige regentschapsraad af te rekenen. Onder de opstellers van de aanklacht bevond zich ook luitenant Engelbert van Nassau die Filips van Kleef belegerde te Sluis. Ook Vliesridders Maarten von Polheim en Jean de Lannoy, trouwe volgelingen van Maximiliaan die eveneens Gentse gevangenen waren geweest, en de gebroeders van Glymes-Bergen hadden tegen Filips gestreden. Kortom, de aanklacht droeg een zweem van partijdigheid in zich. Vliesridders zochten zondebokken voor persoonlijk leed en ze koppelden deze frustratie aan een strategisch doel. Vermoedelijk hoopte de Orde immers met het ophefmakende proces in de eerste plaats Filips van Kleef tot overgave te dwingen, want Adolfs zoon verschanste zich in 1491 nog steeds te Sluis. De Orde hoopte mogelijk dat een exemplarische straf voor Filips' vader en zijn voormalige plaatsvervanger, Lodewijk van Gruuthuse, elke steun voor de opstandige edelman zou onderdrukken.

De aanklacht werd aan Adolf en Lodewijk voorgelegd in mei 1491, op de vergadering van het Gulden Vlies in Mechelen, de heerlijkheid die Maximiliaan steeds trouw was gebleven.²³ Beide ridders dienden er zich persoonlijk te verantwoorden, maar ze daagden niet op. Een vertegenwoordiger las te Mechelen hun beider verweerschrift voor. Ze werden door de Orde genoteerd en zijn in verschillende kopieën bewaard, één afschrift van elke tekst is uitgegeven.²⁴ Omdat hij het bolwerk Sluis niet verliet, was Filips van Kleef evenmin op de Mechelse vergadering aanwezig. Aangezien Filips geen Vliesridder was, kon de Orde hem niet berechten. Toch heeft Maximiliaan hem

²³ Zie het themanummer van de *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* (1991) nr. 95 en R. Wellens, *Les États Généraux des Pays-Bas des origines à la fin du règne de Philippe le Beau (1464-1506)* (Kortrijk 1974) 467-468.

²⁴ Beide originelen zijn vermoedelijk verloren. Kopieën berusten in BnF, MF, nr. 18997 fo. 42ro.-71vo. en in de Koninklijke Bibliotheek van België, Ms. 20889 fo. 2ro.-59vo. De kopie in het archief van het Gulden Vlies in Wenen is (gebrekig) uitgegeven door Sterchi, *Über den Umgang*, 599-671. Ik verwijs in dit artikel naar laatstgenoemde uitgave, en verbeterde de tekst aan de hand van de kopieën.

meermaals bestookt met pamfletten waaruit diens misprijzen bleek voor Filips' leidende rol in het Vlaamse verzet tegen het Oostenrijkse regentschap. Om de argumenten van Maximiliaan te ontkrachten en zijn standpunt uiteen te zetten, liet ook Filips van Kleef een verweerschrift voor het Gulden Vlies presenteren (hoewel hij niet aangeklaagd was). Een tweede, gelijkaardig document werd eveneens in de hiernavolgende analyse betrokken.²⁵

Maximiliaan van Oostenrijk (Bron: miniatuur uit een statutenboek van de Orde van het Gulden Vlies, Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, KA Hs. 76 E 10, fo. 77vo.)

Edel verweer

In hun verdediging pleitten de edelen onschuldig. Ze toonden hun ‘purreté et innocence’ aan met concrete bewijzen, getuigenissen en een eigen interpretatie van de gekende feiten van de voorbije jaren enerzijds. Anderzijds baseren de ‘justifications’, zoals de teksten in het Frans heten, hun discours op bestaande vertogen, het middeleeuwse gewoonterecht, Bijbelcitatien en juri-

²⁵ Molinet, *Chroniques*, II, 264-284 en BnF, MF, nr. 18997 fo. 74ro.-104ro.

dische traktaten.²⁶ Bovendien valt op dat de teksten van Adolf en Lodewijk grote gelijkenissen vertonen, en zelfs identieke passages bevatten. Ongetwijfeld hebben beide edelen samen het verweer geredigeerd, of eenzelfde jurist aangesproken. Misschien was dat Roeland van Moerkerke, de (materiële) auteur van één van de vermelde verweerschriften van Filips van Kleef.²⁷ Roeland, een Vlaamse edelman, was gehuwd met de dochter van Maarten Lem, een in 1485 overleden Brugs lid van de regentschapsraad. Roeland werd door de Drie Leden in mei 1488 in de Raad van Vlaanderen benoemd, de gewestelijke overheidsinstelling die hoofdzakelijk als beroepshof diende voor stedelijke jurisdictie.²⁸ Gezien zijn achtergrond had deze getalenteerde jurist misschien ook een hand in de inhoud van het verweerschrift van Filips, maar zijn precieze rol in de totstandkoming is onduidelijk.

‘La fureur du peuple’

Welke argumenten voerden de edelen aan om hun onschuld te bewijzen? Zowel Adolf van Kleef als Lodewijk van Gruuthuse legden de verantwoordelijkheid voor het politieke verzet tegen het regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk volledig bij de Drie Leden van Vlaanderen. De vertegenwoordigers van Gent, Brugge en Ieper waren volgens hen de voornaamste aanstichters van alle feiten die de Orde hen aanwreef. In zijn verweerschrift ontkende Lodewijk bijvoorbeeld elke verantwoordelijkheid voor de hulding van Filips de Schone als graaf van Vlaanderen op de Gentse Vrijdagmarkt op 16 mei 1483 – een ‘zotternij’ volgens de edelman.²⁹ De beschuldiging was ongetwijfeld een tactische zet. Adolf en Lodewijk legden zodoende elke verantwoordelijkheid van de opstand bij ‘le peuple’ en bij overleden personen. Met name Gentenaar Willem Rijm en edelman Jacob van Savoye werden met de vinger gewezen. Willem Rijm was na de verovering van Vlaanderen door Maximiliaan in juli 1485 terechtgesteld. Jacob van Savoye was toen het land uitgevlucht en zijn goederen werden aangeslagen; hij stierf in dienst van de Franse koning in januari 1487.³⁰ Door overleden personen, die daarenboven al gestraft waren

²⁶ Ook de ideologie van laatmiddeleeuwse ambtenaren ontleende zijn kernbegrippen aan bestaande vertogen (J. Dumolyn, ‘Justice, Equity and the Common Good. The State Ideology of the Councillors of the Burgundian Dukes’, in: Boulton en Veenstra (eds.), *The Ideology of Burgundy*, 15-17).

²⁷ BnF, MF, nr. 18997 fo. 74ro.

²⁸ Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, inv. nr. 7513 fo. 5ro. Na zijn gedwongen ontslag uit de Raad in het najaar van 1489 hield Roeland zich mogelijk schuil bij Filips van Kleef te Sluis. Hij zou later als rekwestmeester in dienst treden van Filips de Schone. Roeland overleed in mei 1513 – toen had hij verschillende heerlijkheden in leen van Filips van Kleef (Stadsarchief Brugge, Wezenregisters Sint-Niklaas, inv. nr. 6 fo. 227ro.). Hij was gehuwd met Martine Lem, dochter van Maarten (J. Gailliard, *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille* I (Brugge 1857) 320).

²⁹ ‘On ne peult charger le dit seigneur de la Gruuthuuse de l’audace et hardiement que le peuple avoit eu jusques a ceste heure, qui desja estoit venu au comble de la folye’ (Sterchi, *Uber den Umgang*, 607).

voor hun daden, als schuldigen aan te wijzen, konden de edelen zichzelf gemakkelijk vrijpleiten.

Adolf en Lodewijk beweerden bovendien dat ze niet op de hoogte waren van een aantal feiten dat hen verweten werd.³¹ Om hun inschikkelijkheid met sommige beslissingen van de Drie Leden te verklaren, riepen de edelen verzachtende omstandigheden in. Volgens Filips van Kleef zouden de drie edelen permanent ‘en grant peril et dangier’ verkeerd hebben, indien ze de bevelen van de Drie Leden niet opgevolgd zouden hebben.³² De beschuldigten probeerden met dergelijke argumenten de Orde ervan te overtuigen dat er tegen de overmacht van de Vlaamse steden geen kruid gewassen was. Dat is geen verzinsel, want de Opstand werd door de Drie Leden gestuurd. Toch is de meegaandheid van de drie vernoemde edelen méér dan een reactie van zelfbehoud op zogezegd levensbedreigende omstandigheden – daarvan getuigt alleen al de prominente aanwezigheid van Adolf tijdens de regering van de eerste regentschapsraad. De verdediging van laatstgenoemde edelman klinkt zelfs pathetisch wanneer hij beweerde dat er geen grotere opoffering denkbaar was dan de uitlevering van zijn bloedeigen kind aan de woede van het volk. Daarmee doelde hij op de belofte van Filips van Kleef om, conform de Vrede van Brugge, als gijzelaar te Gent te fungeren toen de rooms-koning te Brugge vrijgelaten werd in mei 1488.³³ Deze nobele daad bewees, aldus Adolf, eens te meer dat hij Filips de Schone tijdens de Opstand een grote dienst bewezen had, want net als Maximiliaan was ook zijn gelijknamige zoon aan de gevaren van ‘het volk’ blootgesteld geweest.

‘Au service des ducs’

De drie edellieden hadden woorden te kort om hun loyaliteit aan de dynastie te bewijzen. Sinds hun opname in de Bourgondische hofhouding, en zeker sinds het aantreden van Maria van Bourgondië, hadden ze de hertogen ‘bien et leulement’ gediend, zoals Lodewijk het verwoordde.³⁴ Naar eigen zeggen had ook Adolf van Kleef Maria van Bourgondië niets misdaan, ‘car c’estoit la creature du monde que plus il aimoit’. Hij had haar met militaire, politieke, diplomatieke, en zelfs financiële diensten bijgestaan in de moeilijke momenten van haar regering. Toen in 1477 verschillende edelen overgelopen waren naar de Franse koning, uit angst, uit ambitie of uit haat, was Adolf de hertogin trouw gebleven om de dynastie te behoeden tegen verder onheil.³⁵

³⁰ V. Fris, ‘Rym (Guillaume)’, *Biographie Nationale* 20 (1908-1910) 686-689; Idem, ‘Romont (Jacques de Savoie, comte de)’, *Biographie Nationale* 19 (1907) 928-937.

³¹ ‘Il ne s’en est en riens meslé’, besloot Adolf (Sterchi, *Über den Umgang*, 668).

³² Molinet, *Chroniques* II, 273 en BnF, MF, nr. 18997 fo. 77vo.

³³ ‘Car il sambloit au dit monseigneur de Ravenstein que l’on ne porroit faire au monde plus grant service ne de plus grande recommandacion que de mettre la personne d’un tel prince [Filips de Schone] hors des mains de la fureur des communes et de mettre son seul et unicque filz en hostaige pour luy. En quoy il demonstra amour et obeissance au roy [Maximiliaan] et qu’il avoit bonne foy et confidence en luy’ (BnF, MF, nr. 18997 fo. 91ro.).

³⁴ Sterchi, *Über den Umgang*, 603 (en 642 voor wat volgt).

Adolf liet dus voorkomen dat de verleende bijstand uit 1477 de Bourgondische dynastie gered had. Dit komt ten dele overeen met de werkelijkheid, want zonder toedoen van Adolf van Kleef, Lodewijk van Gruuthuse en andere edelen was de Bourgondische dynastie in de woelige lentedagen van 1477 vermoedelijk ten prooi gevallen aan hofintriges en stedelijke opstanden.³⁶ Eenzelfde attitude had Adolf naar eigen zeggen aangenomen in 1483-1485 toen Filips de Schone in het Gentse Prinsenhof verbleef.³⁷ Dat hij in beide episodes uiteraard zelf zijn invloed aan het hof danig wist uit te breiden, liet de edelman onvermeld.

Adolf en Lodewijk hielden vol dat ze ook tijdens de Vlaamse Opstand alle bevelen van Filips de Schone hadden uitgevoerd, ‘sans espargnier corps ne biens et sans craindre aulcun danger’.³⁸ Soms leidden deze diensten tot persoonlijke schade voor de edelen, zoals voor Lodewijk die nog verschillende niet-afgeloste leningen bij het vorstenhuis lopen had.³⁹ Maar loyaliteit en bijstand, het zogenaamde feodale ‘auxilium’ van een vazal aan zijn leenheer, overheerste steeds in het politieke handelen van de geveiseerde edelen, aldus hun verweerschrift. Sommige beschuldigingen schoven de edelen zelfs af op vorstelijke bevelen. De aanwezigheid van Adolf en Lodewijk in de regentschapsraad bijvoorbeeld was volgens hen volledig te wijten aan het vermelde aartshertogelijke beveldschrift van 5 juni 1483. Hoewel Adolf en Lodewijk van Maximiliaan hadden verlangd dat hij hen niet in de raad zou opnemen, had hij hen in dit document hiertoe toch het bevel gegeven.⁴⁰ Evenmin kon de Orde Filips van Kleef verwijten dat hij het bevel voerde over de Vlaamse troepen die kort na de vrijlating van Maximiliaan het Duitse leger hadden bestreden. Want had de Vrede van Brugge Filips van Kleef niet opgedragen de gewapende strijd aan te binden met elkeen die de Vrede met de voeten zou treden?⁴¹ Maximiliaan had toen een gelijkaardige eed gezworen. In Filips’ ogen had de rooms-koning zelf meened gepleegd door het graafschap Vlaanderen aan te vallen na zijn vrijlating in 1488. Maximiliaan was in die optiek een ‘eedbreker’, een ‘infracteur van den paeuse’, zoals Filips van Kleef hem beschreef.⁴² Kortom, de drie edelen schermde met gehoorzaamheid aan de dynastie als verdedigingswapen tegen de politieke willekeur die hen werd aangewreven. Het is een handig ‘topos’ dat misschien niet volledig strookt met de

³⁵ *Ibidem*, 641.

³⁶ Haemers, ‘Adellijke onvrede’, 183-190.

³⁷ Het hofpersoneel kon getuigen, beweerde Adolf, ‘en quel soing, cure et diligence le dit seigneur de Ravestein s’est conduit, de jour et de nuyt, entour la personne de mon dit seigneur l’archeduc’ (*ibidem*, 651).

³⁸ BnF, MF, nr. 18997 fo. 75vo. (Filips van Kleef).

³⁹ Sterchi, *Über den Umgang*, 601-602; Haemers, ‘Adellijke onvrede’, 192 (in verband met de leningen).

⁴⁰ Sterchi, *Über den Umgang*, 604 en 650. Het beveldschrift is uitgegeven door Blockmans, ‘Autocratie ou polyarchie’, 339-341.

⁴¹ Molinet, *Chroniques* II, 271; BnF, MF, nr. 18997 fo. 77ro.-80vo.

⁴² Toen Filips van Kleef te Gent zwoer de Vrede van Brugge van 16 mei wél na te leven (uitgegeven in Haemers, ‘Philippe de Clèves’, 88).

werkelijkheid, maar dat de edelen gemakkelijk konden inroepen om hun vermeende onschuld te bewijzen.

‘Comme a son estat appartenoit’

In zijn verweerschrift rechtvaardigde Adolf van Kleef zijn handelen tijdens de Opstand met een verwijzing naar zijn adellijke levensstijl. Steeds hadden de edelen zich, naar eigen zeggen, gedragen zoals hun status het hen voorschreef.⁴³ Uit een analyse van de verweerschriften valt af te leiden dat in het denkkader van de drie edelen adeldom uit verschillende ankerpunten bestond. Één van de voornaamste daarvan was de afkomst, de ‘edele geboorte’. Adolf benadrukte dat hij een neef was van ‘le bon duc Philippe’ (Filips de Goede) en dat ook zijn echtgenote uit dezelfde ‘lignage’ stamde.⁴⁴ Adolfs zoon Filips, die naar Filips de Goede genoemd was, beschreef zichzelf als een ‘noble homme, si prochain parent aus dits seigneurs roy et archiduc’.⁴⁵ Hij was verwant aan ‘plusieurs grans maisons’, zoals dat van Kleef, Beieren, Gelre, Gulik, Orléans, en aan de koninklijke huizen van Frankrijk en Portugal. Niet enkel de stamboom, maar ook de plaats van afkomst was van belang voor Filips. Hij was geboren in Le Quesnoy, dus ‘natif du pays de mon dit seigneur’ (Filips de Schone). Filips van Kleef kon dus niet als een vreemde worden beschouwd want hij kende de plaatselijke gebruiken en tradities. Kortom, Adolf en Filips van Kleef benadrukten hun verwantschap met het ‘Bourgondische bloed’, niet enkel om hun adellijke afkomst te beklemtonen, maar misschien eveneens om op het onderscheid met Maximiliaan te wijzen, die noch een affiliatie met de ‘Bourgondische gewesten’ in de Nederlanden had, noch een bloedband met de dynastie van de Bourgondische hertogen.

Adolf van Kleef gaf zelfs de opdracht de verwantschappelijke band met de Bourgondische dynastie op doek vast te leggen. Het zijpaneel van de triptiek ‘De bruiloft van Kana’ is niet alleen een prestigieus mecenaat, het is tevens propaganda voor de zaak van Adolf.⁴⁶ Op het schilderij fungeert de edelman als ceremoniemeester aan de feestdis van de Bourgondische hertogen. Het schilderij stamt vermoedelijk uit de periode van de Vlaamse Opstand en toont een bruiloftsmaaltijd in een luxueuze setting; waarschijnlijk het interieur van Adolfs kasteel te Wijnendale – dat zijn moeder overigens uit handen van haar vader, hertog Jan zonder Vrees, ontvangen had. Het doek is één van de krachtigste iconografische uitingen van Adolfs politieke gedachtegoed. Op het paneel plaatst de heer van Ravenstein zichzelf rechtstreeks in de lijn van zijn

⁴³ ‘Il a vesqu honnourablement, comme ung noble homme doit faire’, beweerde Lodewijk (Sterchi, *Über den Umgang*, 600).

⁴⁴ *Ibidem*, 638. Zijn (tweede) echtgenote Anna was een bastaarddochter van Filips de Goede (G. Dupont, ‘Bourgondië (Anna van)’, *Nationaal Biografisch Woordenboek XVIII* (2007) 11-19).

⁴⁵ BnF, MF, nr. 18997 fo. 81ro. (en fo. 81vo. voor wat volgt).

⁴⁶ C. Périer-d’Ieteren, ‘Apport à l’étude du Retable de la Multiplication des pains de Melbourne I. Le volet des Noces de Cana’, *Annales d’Histoire de l’Art et d’Archéologie de l’ULB*, 14 (1992) 7-25; Y. Hiraoka, ‘Le ‘tryptique des Miracles’ de Melbourne: signification et datation du volet des Noces de Cana’, *Annales d’histoire, de l’Art et d’Archéologie* 19 (1997) 95-108.

machtige voorvaderen, zowel als bewijs van zijn afkomst, als ter rechtvaardiging van zijn voorname politieke rol als dienaar aan het hof van Filips de Schone.

Detail uit het zijpaneel van de triptiek 'De bruiloft van Kana', waarop, aan de feestdis, de Bourgondische hertogen (van Filips de Goede tot Filips de Schone) en hun echtgenotes te herkennen zijn; Adolf staat middenin vooraan, vermoedelijk omringd door zijn zoon Filips en zijn bastaardzoon Jan (anoniem, ca. 1485) (Bron: National Gallery of Victoria, Melbourne).

Lodewijk van Gruuthuse kende niet dezelfde afstamming als Adolf en Filips van Kleef, maar uiteraard liet hij niet na op zijn adellijke geboorte te wijzen. Noodzakelijkerwijs viel hij eveneens op een ander adellijk ankerpunt

terug, dat van de 'deugd'. Herhaaldelijk beklemtoonde Lodewijk dat hij zich steeds 'vertueusement et chevalereusement' gedragen had.⁴⁷ Dit deugdelijk en ridderlijk gedrag, de leidraad van zijn handelen, bestond uit de dynastie, en Filips de Schone in de eerste plaats, te beschermen, eerlijk te dienen, en beloftes uit te voeren. Ook al had hij in de regentschapsraad gezeteld of met de Leden van Vlaanderen onderhandeld, 'il s'est porté comme chevalier d'honneur doit faire', aldus Lodewijk. De andere beschuldigten zagen in hun deugdelijk gedrag eveneens een legitimatie van handelen. Adolf schermde bijvoorbeeld met zijn ridderlijk optreden wanneer het erop aankwam zijn inzet op het slagveld te bewijzen.⁴⁸ En ook Filips van Kleef verdedigde zijn militair optreden tegen Maximiliaan, de eedbreker, 'par son serment et sur son honneur'.⁴⁹ Dit zelfverklaarde deugdelijk gedrag vond, aldus de edelen, wel binnen een bepaald kader plaats. Het spiegelde zich aan de 'droit divin et naturel' en het volgde heersende politieke tradities, 'les droix du conté', zoals Lodewijk het verwoordde.⁵⁰

De idee dat afkomst en deugd de voornaamste bouwstenen zijn van de adellijke stand waren diep verankerd in het heersende discours over adel in de vijftiende eeuw. Afkomst was een objectief criterium van de adellijke stand, deugd een subjectief gegeven.⁵¹ Dat discours werd met argumenten gevoed door zogenoemde 'adelstraktaten' van verschillende kerkelijke en lekenauteurs. In de vijftiende eeuw was er overigens een toenemend aantal teksten waarvan de auteurs zich afvroegen wat adel inhield.⁵² Meer nog dan in de vorige eeuwen kwam de nadruk in deze traktaten op de aanwezigheid van de deugd als hoogste kwaliteit van de edelman te liggen.⁵³ De centrale idee was 'Nobilis est ille quem nobilitat sua virtus', of 'que cellui est noble qui sa vertu anoblist'.⁵⁴ Deugd maakt een man edel, aldus de auteurs van dergelijke traktaten. Loyaliteit aan de vorst is de hoogste deugd, majesteitsschennis de grootste zonde voor een edelman.⁵⁵ Gezien de wijde verspreiding van

⁴⁷ Sterchi, *Über den Umgang*, 602 en 631 (voor wat volgt).

⁴⁸ *Ibidem*, 639.

⁴⁹ Molinet, *Chroniques* II, 276.

⁵⁰ Sterchi, *Über den Umgang*, 637 en 609.

⁵¹ W. Blockmans, 'To Appear or to Be', in: Idem en A. Janse (eds.), *Showing Status. Representation of Social Positions in the Late Middle Ages* (Turnhout 1999) 485.

⁵² J. Morsel, *L'aristocratie médiévale (Ve-XVe siècle)* (Parijs 2004) 302-304.

⁵³ H. Kaminsky, 'Estate, Nobility, and the Exhibition of Estate in the Later Middle Ages', *Speculum* 68 (1993) 699-700; Vale, *War and Chivalry*, 21-32; A. Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist. The Concepts of Noblesse and Chose Publicque in Burgundian Political Thought* (Meppel 1981) 71; B. Sterchi, 'The Importance of Reputation in the Theory and Practice of Burgundian Chivalry', in: Boulton en Veenstra, *The Ideology of Burgundy*, 99-116; A. Borst, 'Knighthood in the High Middle Ages. Ideal and Reality', in: F. Cheyette (ed.), *Lordship and Community in Medieval Europe* (New York 1968) 187-188. W. Paravicini, 'Gab es eine einheitliche Adelskultur Europas im späten Mittelalter?', in: R. Schwinges, C. Hesse, P. Moraw (eds.), *Europa im späten Mittelalter. Politik – Gesellschaft – Kultur* (München 2006) 404-414.

⁵⁴ C. Willard, 'The Concept of True Nobility at the Burgundian Court', *Studies in the Renaissance* 14 (1967) 44.

adelstraktaten hoeft het niet te verwonderen dat de verweerschriften van Adolf, Filips en Lodewijk uitgaan van een gelijkaardige opvatting. Het bekende adelstraktaat van de Castiliaan Diego de Valera bevond zich bijvoorbeeld zowel in de bibliotheek van Filips van Kleef, als in tweevoud in de vermaarde librije van Lodewijk van Gruuthuse.⁵⁶ Volgens diens traktaat berust het hoogste adeldom bij de koning, of de heer. Hij kan dus bepalen welke deugden ver-edelen. Dat kan ook verklaren waarom adelstraktaten met een gelijkaardige teneur als dat van Diego de Valera een grote opgang maakten in de vijftiende eeuw, de eeuw van de Bourgondische staatsvorming. De vorst vond in dergelijke teksten een rechtvaardiging van zijn pogingen om de politiek van de voornaamste edelen in de Nederlanden in een gewenste richting te sturen.

‘Advertissement au duc’

Nochtans leefden er in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden ook andere ideeën over de rol van de vorst in het staatsbestel. Niet enkel de Vlaamse steden kenden een lange traditie van politieke participatie in het besluitvormingsproces, ook de adel was steeds bij het bestuur van de Nederlanden betrokken.⁵⁷ Zoals de Franse adel hadden edelen uit de Nederlanden ook bepaalde verwachtingen over het beleid van hun vorst.⁵⁸ De Bourgondische hofschrijver Georges Chastellain bijvoorbeeld beschrijft in zijn ‘Advertissement au duc Charles’ de deugden waarover een vorst dient te beschikken. Na de Gentse opstand van 1467, waarin hertog Karel de Stoute door Gent tot verregaande politieke toegevingen werd gedwongen⁵⁹, waarschuwde Gentenaar Chastellain in een zogenaamde vorstenspiegel zijn broodheer om in diens nakende regering een aantal deugden in acht te nemen (‘rien ne fait digne l’homme, que ses bonnes moeurs’). Een deugdelijk vorst diende volgens Chastellain rekenschap af te leggen

⁵⁵ Vanderjagt, *Qui sa vertu anoblist*, 252-253. Vale, *War and Chivalry*, 26.

⁵⁶ Sterchi, *Über den Umgang*, 66-67; M. Martens, *Lodewijk van Gruuthuse. Mecenas en Europees diplomaat ca. 1427-1492* (Brugge 1992) 178-179.

⁵⁷ W. Blockmans, ‘Alternatives to Monarchical Centralisation. The Great Tradition of Revolt in Flanders and Brabant’, in: H. Koenigsberger (ed.), *Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit* (München 1988) 145-154; M. Boone, ‘Élites urbaines, noblesse d’état: bourgeois et nobles dans la société des Pays-Bas bourguignons (principalement en Flandre et en Brabant)’, in: J. Paviot (ed.), *Liber Amicorum Raphaël De Smedt III. Historia* (Leuven 2001) 61-85.

⁵⁸ P. Contamine, ‘De la puissance aux privilèges. Doléances de la noblesse française envers la monarchie aux XIVe et XVe siècles’, in: Idem (ed.), *La noblesse au moyen âge (XIe-XVe siècles). Essais à la mémoire de Robert Boutruche* (Parijs 1976) 235-257; W. Paravicini, ‘Peur, pratiques, intelligences. Formes de l’opposition aristocratique à Louis XI d’après les interrogations du connétable de Saint-Pol’, in: B. Chevalier en P. Contamine (eds.), *La France de la fin du XVe siècle. Renouveau et apogée* (Parijs 1985) 183-196.

⁵⁹ J. Haemers, *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen netwerken om het stedelijke kapitaal* (Kortrijk 2004) 415-416.

certes envers Dieu, envers soy-mesme, envers son propre honneur, envers propre salut, envers ses sujets par équité maintenir, envers ses nobles par les reconnoistre, envers ses serviteurs par les remunerer, envers les bons et les dignes par les avanchier, envers les sages par les attraire et [envers] les vaillans [par les] honorer et tenir en amour par singulier benefice.⁶⁰

De Bourgondische hertog diende de adel dus te ‘erkennen’. Dit is een vage term, die zowel door de vorst als door de adel naar believen kon worden ingevuld. Door middel van de aanklacht voor het Gulden Vlies in 1491 maakte regent Maximiliaan duidelijk dat edelen enkel aan hem verantwoording verschuldigd waren, conform de ideologie die hij hen wenste op te leggen, en die voornamelijk door toedoen van zijn schoonvader, Karel de Stoute, vorm had gekregen.⁶¹ De drie beschuldigten daarentegen hingen een andere opinie aan. Als onderdeel van de feodale relatie van politieke reciprociteit (het zogenaamde ‘consilium’) diende de vorst evenzeer verantwoording voor zijn daden aan edelen af te leggen.⁶² De feodale idee dat een vorst zich in zijn beleid diende te laten adviseren door de belangrijkste edelen van zijn gewesten hadden de in 1491 beschuldigde edelen naar eigen zeggen door hun prominente aanwezigheid aan het hof in 1477, en in de regentschapsraad in 1483-1485 en 1488-1489 overigens al in de praktijk gebracht.

Aangezien Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuse zich in 1491 in een benarde positie bevonden en op het moment van hun aanklacht afhankelijk waren van het welbevinden van Maximiliaan, durfden ze hun politieke visie op de rol van de vorst vermoedelijk niet expliciet te uiten. Toch namen de edelen tussen de regels van hun verweerschrift het beleid van de Habsburgse prins op de korrel. Adolf en Lodewijk beweerden bijvoorbeeld dat ze het in januari 1483 oneens waren met Maximiliaan om Filips de Schone en Margaretha van Oostenrijk van Brussel naar Gent over te brengen.⁶³ Volgens de edelen had Maximiliaan toen geen oren naar hun bezwaren, maar had hij zich laten leiden door gebrekkig advies van minder betrouwbare hoffunctionarissen. Het is alweer een clichématig topos om een foutief bevonden vorstelijk beleid te wijten aan zogezegd onjuist advies van malafide dienaars, maar Maximiliaan werd in beide verweerschriften indirect verweten zich niet door de juiste mensen te hebben laten omringen. Lodewijk fulmineerde bijvoorbeeld hevig tegen zijn opsluiting te Vilvoorde in 1488 door ‘haatdragende’ edelen uit de Orde van het Gulden Vlies.⁶⁴ In zijn verweerschrift vervloekte Filips van Kleef

⁶⁰ G. Chastelain, *Oeuvres* VI. J. Kervyn de Lettenhove (ed.) (Brussel 1864) 312-313.

⁶¹ Vanderjagt, ‘Practicing Nobility’, 324-5; W. Blockmans, ‘Crisme de leze majesté. Les idées politiques de Charles le Téméraire’, in: J.-M. Duvosquel, J. Nazet, A. Vanrie (eds.), *Les Pays-Bas bourguignons. Histoire et institutions. Mélanges André Uyttebrouck* (Brussel 1996) 71-81.

⁶² A. Maczak, ‘The Nobility-State Relationship’, in: W. Reinhard (ed.), *Power Elites and State Building* (Oxford 1996) 190-191.

⁶³ Over Maximiliaan beweerde Lodewijk: ‘s’il eut cru le conseil du dit seigneur de la Gruuthuse et d’autres, il ne les en aura envoyé au dit lieu de Gand, mais retenu a Brouxelles ou ilz estoient, dont il se rapporte au roy’ (Sterchi, *Über den Umgang*, 608 en 648, in verband met Adolf).

Jan van Bergen-Glymes ‘et autre de sa sorte’, die volgens Filips uit eigenbelang (‘dampnable ambicion’) pamfletten tegen hem hadden opgesteld.⁶⁵ Tussen de regels door werd Maximiliaan dus aangeraden zich door andere personen te laten adviseren, of toch zeker niet het beleid in hun handen over te laten. Ook Adolf laat in zijn verweerschrift blijken dat een vorst zich in zijn beleid het beste laat leiden door het advies van verwanten en van leden van de hofraad – die, volgens zijn logica, bij voorkeur uit deugdelijke edelen bestaat.⁶⁶

Aangezien Filips van Kleef zich op het moment van zijn verdediging voor het Gulden Vlies nog steeds in Sluis verschanste, kon hij vrijuit Maximiliaans beleid bekritisieren. Filips beschuldigde de rooms-koning van meeneed en de edelman voelde zich bijgevolg niet langer gebonden aan de eed van trouw die hij destijds aan Maximiliaan had gezworen. De aanval van Maximiliaans troepen in Vlaanderen kort na diens vrijlating uit Brugge in mei 1488 was ‘a tort et sans cause’, en ‘contre la coustume, [...] laquelle coustume est fondee en droit’.⁶⁷ De eedbreuk van de Oostenrijker ging in tegen het feodale en zelfs het Goddelijke recht, ‘car par le dit serment, comme dit est, l’on se oblige a Dieu, qui est le souverain roy des rois’.⁶⁸ De Vrede van Brugge had Filips deze militaire actie opgelegd en Maximiliaan kon hem volgens deze logica niet van meeneed beschuldigen. Bovendien had Maximiliaan zelf alle heersende normen van deugd en eer overtreden door tegen zijn belofte in de gewesten van zijn zoon aan te vallen. Naar eigen zeggen had Filips van Kleef in levensbedreigende omstandigheden als gijzelaar opgetreden voor de vrijlating van de Habsburger in mei 1488. Maar als enige teken van dank had hij van de rooms-koning het ergste leed ontvangen dat een edelman kon lijden:

car, en lieu de guerdon et de retribution, l’on le a bany des pays de son prince et seigneur naturel, l’on lui a osté tous ses estas, et offices, et, que pis est, l’on content le deshonnorer, qui lui poise plus que quelque chose terrienne; car, comme noble homme, il aimeroit mieulx a morir que faire contre son honneur.⁶⁹

In andere pamfletten zou Filips van Kleef de logische conclusie trekken van Maximiliaans eedbreuk en zijn feodale eed van trouw aan de rooms-koning opzeggen. Tijdens de militaire campagne in Brabant zou Filips Maximiliaan zelfs een ‘tiran’ noemen, die zonder reden de onderdanen van Filips de Schone aanviel.⁷⁰ Dat betekende dat Filips inhaakte op een discours dat in het graafschap Vlaanderen vaak gehanteerd werd in politieke conflicten van steden

⁶⁴ *Ibidem*, 629-632.

⁶⁵ Molinet, *Chroniques* II, 282.

⁶⁶ Sterchi, *Uber den Umgang*, 651.

⁶⁷ Molinet, *Chroniques* II, 275 en 279.

⁶⁸ *Ibidem*, 279.

⁶⁹ *Ibidem*, 283.

⁷⁰ Filips van Kleef omschreef Maximiliaan in een brief aan Ieper uit juni 1488 als een ‘valschen tyranten, die zonder redelicke cause, jeghen Gode ende jeghen recht, destrueren de landen ende ondersaten van onsen voerseiden prince’ (L.-P. Gachard, ‘Lettres inédites de Maximilien,

en edelen met de graaf. In 1128 bijvoorbeeld noemde edelman Iwein van Aalst, in de woorden van Galbert van Brugge, graaf Willem Clito een ‘eedbreker’ omdat hij het feodale recht naast zich had neergelegd.⁷¹ Volgens Filips van Kleef voerde regent Maximiliaan in 1488 zijn taak allesbehalve naar behoren uit, en bijgevolg had hij, als stadhouder van de graaf, diens functie overgenomen.

Het verweerschrift van Filips van Kleef vormt als het ware een voorafspiegeling van de ‘Apologie’ die Willem van Oranje in 1581 aan de Spaanse vorst Filips II zou richten. In deze ‘Verantwoordinge’ verdedigde ook Willem zich tegen een aanklacht van majesteitsschennis.⁷² Behoudens een religieuze motivatie, rechtvaardigde hij zijn opstand tegen Filips II overigens met dezelfde argumenten als de drie edelen in 1491.⁷³ Willem beweerde immers dat hij in zijn politiek handelen steeds de dynastie en het land trouw had gediend. Hij schoof de schuld van de malaise in de Nederlanden af op andere, ‘haatdragende’ edelen (zoals Granvelle en Alva) en op de vorst. Hij trok de soevereiniteit van Filips II echter niet in twijfel, en evenmin formuleerde hij een nieuwe regeringsvorm. Wel riep Willem van Oranje, zoals Filips van Kleef, het zogenaamde ‘jus resistendi’ tegen een falende en meinedige monarch en het respect voor rechten en privileges in als voornaamste redenen om zijn leenheer afvallig te zijn. Opstand was voor beide edelen een plicht, luidde hun beider argumentatie. Willem van Oranje bracht, zoals Filips van Kleef, meer begrip op voor de rol van de stedelingen in de opstand tegen hun leenheer dan Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuse in 1491 deden. De verklaring ligt hiervoor waarschijnlijk in het feit dat zowel Willem van Oranje als Filips van Kleef de logistieke steun van de Staten en steden nodig hadden om politiek en militair stand te kunnen houden, in tegenstelling tot Adolf en Lodewijk in 1491. Dat Filips van Kleef en Willem van Oranje in hun opstand tegen het Habsburgse gezag respect betoonden voor stedelijke inmenging in centrale

duc d’Autriche, roi des Romains et empereur, sur les affaires des Pays-Bas, de 1477 à 1508’, *HKCG* 18 (1851) 364).

⁷¹ W. Blockmans, ‘Du contrat féodal à la souveraineté du peuple. Les précédents de la déchéance de Philippe II dans les Pays-Bas (1581)’, in: *Assemblée di Stati e istituzioni rappresentative nella storia del pensiero politico moderno (s. XV-XX)* (Rimini 1983) 144-150; J. Dumolyn, J. Haemers, ‘Patterns of Urban Rebellion in Medieval Flanders’, *Journal of Medieval History* 31 (2005) 369; M. Boone, ‘The Dutch Revolt and the Medieval Tradition of Urban Dissent’, *Journal of Early Modern History* 11 (2007) 351-375.

⁷² *Apologie, ofte verantwoordinge van den prince van Orangien*. M. Mees-Verwey (ed.) (Santpoort 1942). Zie K. Swart, *William of Orange and the Revolt of the Netherlands, 1572-1584* (Aldershot 2003) 186-199; N. Mout, ‘Het intellectuele milieu van Willem van Oranje’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 99 (1984) 614-624; P. Van Peteghem, ‘Politieke ideologie in de Apologie’, in: *Apologie van Willem van Oranje. Hertaling en evaluatie na vierhonderd jaar, 1580-1980* (Amsterdam 1980) 39-47. Vergelijk met de Franse zestiende-eeuwse adel: A. Jouanna, *Le devoir de révolte. La noblesse française et la gestation de l’Etat moderne (1559-1661)* (Parijs 1989).

⁷³ J. Haemers, L. Sicking, ‘De Vlaamse Opstand van Filips van Kleef en de Nederlandse Opstand van Willem van Oranje. Een vergelijking’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006) 328-347.

bestuurszaken kan in die optiek dus ingegeven zijn door opportunisme. Hoe dan ook, het politieke gedachtegoed van de vroegmoderne adel in het algemeen en van Willem van Oranje in het bijzonder had dus diepe middeleeuwse wortels. De apologie van 1581 is in die optiek een apotheose van de politieke ideologie van de Bourgondisch-Habsburgse adel.

‘Silence perpetuel’

Het verweerschrift van Filips van Kleef bepleitte totaal eerherstel voor de edelman. In de aanhef motiveert het pamflet zijn bestaansreden. De kennis van de waarheid (*‘la verité’*) volstond immers om Filips in zijn *‘honneur, bonne fame et renommee’* te herstellen.⁷⁴ Ook Adolf en Lodewijk verlangden een volledige rehabilitatie in dienst van Filips de Schone. Ze droegen de Orde op elk spoor van de aanklacht uit te wissen. Over de beschuldigingen, die Adolf als *‘frivole et contre la verité’* omschreef, wenste hij, in de slotzin van zijn verweerschrift:

que d’icelles icelluy sera declairé quicte, delivré et absoluz, et que a tous en soit imposé silence perpetuel, et que ce que en est enregistré, soit effacé hors du registre du dit ordre affin que jamais il n’en soit aucune memoire ne congnoissance.⁷⁵

Deze slotzin getuigt van de angst van Adolf om als een ondeugdelijk edelman te worden herinnerd. Ook Lodewijk huiverde voor een kwalijke reputatie en hij eiste in zijn verweer consequent dat alle beschuldigingen uit de registers van de Orde van het Gulden Vlies zouden worden geschrapt want in vreemde handen zouden *‘telz langaiges’* een eigen leven kunnen leiden.⁷⁶ In geval van een veroordeling, of zelfs indien de aanklacht in de registers bleef, dan konden Lodewijk en Adolf herinnerd worden als edellieden die hun statuut amper waardig waren. Een dergelijke nalatenschap kon een edelman zich niet veroorloven, daarvan getuigen talloze testamenten van edelen (maar ook van vermogende burgers). Pompeuze begrafenissen, stichtingen van herinneringsmissen, dotaties aan charitatieve instellingen, enzovoort, dienden de deugdelijke reputatie van de overledene te benadrukken.⁷⁷ Dergelijke investeringen dienden niet enkel om, in het aanschijn van de dood, de eigen gemoedsrust te bespelen, maar evenzeer om het adellijke bestaan van het nageslacht te garanderen. Adolf en Lodewijk waren zich maar al te zeer bewust dat faam en naam, naast blauw bloed, als het ware een soort van sociale zekerheid vormden voor hun nageslacht. Daarom eisten ze van het Gulden Vlies een *‘eeuwig stilzwijgen’* over de aanklacht.

⁷⁴ BnF, MF, nr. 18997 fo. 75ro.

⁷⁵ Sterchi, *Über den Umgang*, 671.

⁷⁶ *Ibidem*, 622.

⁷⁷ J. Dumolyn, K. Moermans, ‘Distinctie en memorie. Symbolische investeringen in de eeuwigheid door laatmiddeleeuwse hoge ambtenaren in het graafschap Vlaanderen’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 116 (2003) 332-349.

Maar eerherstel hield voor Filips van Kleef meer in dan de vernietiging van de aanklacht. In zijn verweerschrift wenste de edelman voortaan opnieuw een jaarlijks pensioen uit de hertogelijke schatkist te ontvangen en hij hoopte hersteld te worden in alle functies die hem de voorbije jaren ontnomen waren. En uiteraard verlangde Filips van Kleef zijn heerlijkheden en feodale inkomsten te recupereren.⁷⁸ Met hun eis volledig van de aanklacht ontslagen te worden, waren ook zijn vader en Lodewijk van Gruuthuse ervan overtuigd dat ze opnieuw van hun vrijheid en rechten zouden kunnen genieten. Lodewijk stelde zelfs dat hij wou sterven als een ‘serviteur de la maison’ van Filips de Schone.⁷⁹ Kortom, de edelen waren niet enkel bezorgd om hun mentale nalatenschap, maar evenzeer om de materiële erfenis. Deze opmerkelijke bekommernis om materiële welvaart getuigt niet van een ongebreideld opportunisme of egoïsme, het is niets minder dan een levensverzekering in tijden dat de adel niet enkel met feodale inkomsten zijn stand kon handhaven. Met een deugdelijke faam enerzijds en een weelderige nalatenschap anderzijds kon hun nageslacht de adellijke levensstijl van de ‘lignage’ probleemloos onderhouden. Eerherstel betekende voor de betrokken edelen niets minder dan de voortzetting van het geslacht.

De afloop van het proces

Op het kapittel van het Gulden Vlies te Mechelen in mei 1491 besliste de Orde een verdict over de grond van de zaak uit te stellen tot het volgende kapittel. De oorlog in Vlaanderen was immers nog volop aan de gang. Een nieuw militair offensief tegen Filips van Kleef in de zomer van 1492, ruim een jaar na de aanklacht, leverde echter niet het verhoopte resultaat op. Engelbert van Nassau, de stadhouder van Maximiliaan in de Nederlanden, richtte zijn pijlen dan maar opnieuw op Adolf van Kleef. De edelman werd na de Vrede van Cadzand in juli 1492 te Gent opgesloten en kort erna naar zijn kasteel te Souburg (in Zeeland) gevoerd – hij overleed er op 18 september 1492. Drie dagen later gaf de Grote Raad het bevel om het kasteel van Ravenstein te bezetten, en op 1 oktober volgde het bevel alle goederen van Adolf van Kleef te confisqueren.⁸⁰ Indien Filips de erfenis van zijn vader wou terugwinnen (want hij was de enige erfgenaam⁸¹), dan had hij maar één optie. Op 12 oktober 1492 ondertekende Filips de Vrede van Sluis, waarin hij het

⁷⁸ Het betrof een jaarlijks pensioen van 12.000 lb. par., de functies van admiraal en luitenant-generaal van de Nederlanden, kasteelheer van Sluis, Hoei en Namen, en financieel raadsheer. De gezamenlijke feodale inkomsten uit de heerlijkheden Wijnendale en Ravenstein die Filips zou erven, beliepen in 1486 ongeveer 16.000 lb. par. Uit de ‘recette générale de Flandre’ ontving Filips een vergoeding van net geen 5000 lb. par. en zijn vader een erfelijke rente van 4800 lb. par. (Haemers, ‘Philippe de Clèves’, *passim*).

⁷⁹ Sterchi, *Über den Umgang*, 613.

⁸⁰ Haemers, ‘Philippe de Clèves’, 77.

⁸¹ Aldus het testament van Adolf van Kleef uit 1487 (R. Van Belle, ‘Een fundatieplaat van Adolf van Kleef en Anna van Bourgondië’, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 137 (2000) 66-94).

regentschap van Maximiliaan over Filips de Schone erkende. In ruil kreeg hij volledig eerherstel, en kon hij opnieuw over alle voormalige functies, een hertogelijk pensioen én de erfenis van zijn vader beschikken. Filips van Kleef kon verder als ‘homme noble’ door het leven gaan.

Lodewijk van Gruuthuse overleed amper enkele weken na Adolf van Kleef, namelijk op 24 november 1492 in zijn residentie te Brugge.⁸² Op de luisterrijke begrafenis van Adolf waren nauwelijks leden van de Orde van het Gulden Vlies aanwezig, laat staan Filips de Schone, de prins over wie beide edelen eertijds de voogdij hadden uitgeoefend. Toch stond de begrafenisceremonie van Adolf eind oktober 1492 te Brussel bol van de ridderlijke symboliek – ze visualiseerde als het ware het verweerschrift. In het bijzijn van Filips van Kleef gingen onder andere de wapenschilden van de Bourgondische hertogen de kist van Adolf vooraf.⁸³ Op het kapittel van de Orde van het Gulden Vlies in 1501 te Brussel volgde evenmin eerherstel voor Adolf en Lodewijk – hun beider erfgenamen waren op dat moment overigens naar de Franse koning overgelopen.⁸⁴ Anna van Bourgondië, de weduwe van Adolf van Kleef, en Jacob van Luxemburg, de schoonzoon van Lodewijk van Gruuthuse, konden tijdig verhinderen dat de wapenschilden van Adolf en Lodewijk in de Sint-Romboutskerk te Mechelen overschilderd werden. Ze hangen er nog steeds, onaangeroerd. De Orde besliste de zaak tegen beide edelen te seponeren, maar ze schrapte de aanklacht niet uit haar registers.

Conclusie: opstand adelt?

Door middel van een kenmerkend politiek handelen wenste de Bourgondisch-Habsburgse adel in de Vlaamse Opstand hoofdzakelijk zijn bezit, aanzien en macht te beschermen om het ongeschonden door te geven aan zijn opvolgers. De voornaamste bekommernis van de adel in de Nederlanden was immers het voortbestaan van het geslacht om zijn maatschappelijke dominantie in stand te houden.⁸⁵ Indien de vorst hen hiervoor de nodige voorwaarden verleende, kon hij op adellijke steun rekenen in de uitoefening van de territoriale macht. Indien hij echter faalde, dan kon hij weerwerk verwachten, zoals het relaas van de Vlaamse Opstand aantoonde. De studie naar het juridische verweer van Adolf van Kleef, Lodewijk van Gruuthuse en Filips van Kleef toonde immers aan dat zij over een duidelijke ideologie beschikten om een aanval op hun vooraanstaande positie aan het hof van antwoord te dienen. Het verweer tegen de aanklacht van majesteitsschennis door het Gulden Vlies in 1491 omschreef hun politiek handelen tijdens de Vlaamse Opstand als ‘adellijk’. De vernoemde edelen beweerden steeds te hebben gehandeld naar de

⁸² Martens, *Lodewijk van Gruuthuse*, 24.

⁸³ M. Vale, ‘A Burgundian Funeral Ceremony. Olivier de la Marche and the Obsequies of Adolf of Cleves, Lord of Ravenstein’, *English Historical Review* 111 (1996) 930-938.

⁸⁴ Sterchi, *Über den Umgang*, 534-540.

⁸⁵ Cools, *Mannen met macht*, 102; Haemers, ‘Adellijke onvrede’, 207-208; F. Buylaert, ‘Gevaarlijke tijden. Een vergelijking van machtsverwerving en machtsbehoud bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Holland en Vlaanderen’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006) 327.

eer van hun adellijke stand. Conform het heersende denkkader over de adel in de vijftiende eeuw achtten de drie edelen afkomst en deugd dé belangrijkste bouwstenen van deze stand. Ze beoordeelden dienst aan de vorst als één van de hoogste adellijke deugden, maar deze dienst werd als wederkerig beschouwd. Het doel van deze ideologie was duidelijk: de adel wenste zijn vooraanstaande politieke en sociale positie te handhaven. Aan de hand van een reeks verwijzingen naar het gewoonterecht, politieke praktijken en juridische traktaten toonden de edelen aan dat de vorst niet alleen garant stond voor het behoud van de maatschappelijke orde, hij diende tevens adellijk advies in te winnen bij de uitstippeling van het beleid en zich aan wetten, rechten en tradities te houden. Deze ideeën kenden een lange ontstaansgeschiedenis en ze zouden ook voor de zestiende-eeuwse adel in de Nederlandse Opstand een strijdpunt blijven.

Jelle Haemers (1980) is postdoctoraal onderzoeker in het IUAP-project 'Stad en samenleving in de Lage Landen, 1200-1800' (Federaal Wetenschapsbeleid, België) aan de Universiteit Gent. Hij is auteur van *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen netwerken om het stedelijke kapitaal* (Kortrijk 2004) en co-auteur van *Entre la ville, la noblesse et l'Etat: Philippe de Clèves (1456-1528), homme politique et bibliophile* (Turnhout 2007), in samenwerking met Hanno Wijsman en Céline Van Hoorebeek.

Summary

Jelle Haemers, *Can a Revolt be Ennobling? Justification of the Political Opposition of the Nobility during the Flemish Revolt (1482-1492)*

This article analyses the political ideas of the late mediaeval nobility. In 1491, Archduke Maximilian of Austria accused three noblemen, Louis of Bruges, Adolf of Cleves and his son Philip, of lese majesty. The pleas made by the above-mentioned noblemen in this particular case are used to reconstruct their political ideology. The three noblemen maintained that service to the sovereign was one the most noble virtues of a nobleman, but they also considered that this political service had to be reciprocal. Using customary law, judicial treatises and political practices, they argued that the sovereign was the keystone of the political order, as long as he obtained advice from the noblemen when setting out his policies. He was also not allowed to violate any laws, traditions or privileges. These ideas had a long history in mediaeval political thought, and they would continue to dominate sixteenth-century society.

Beeldvorming rond adel en ridderschap bij Froissart en de Bourgondische kroniekschrijvers¹

FREDERIK BUYLAERT EN JAN DUMOLYN

Inleiding

Het meest opvallende kenmerk van de befaamde literaire werken van de laatmiddeleeuwse Nederlanden is misschien wel de sterke stilerings van de uitdrukkingvormen.² De overgeleverde veertiende- en vijftiende-eeuwse kronieken en traktaten, romans en poëzie delen een uitzonderlijk uitgebreide reeks woorden, uitdrukkingen en metaforen, zodat literaire creativiteit zich toen vaak in de eerste plaats geuit lijkt te hebben door het spelen met die retorische vormen. Deze vastgestelde eenheid in thematiek en stijl geldt des te sterker voor die werken die de ridderlijkheidscultuur in de grotendeels uit edellieden bestaande vorstenhoven circuleerden. Het was voornamelijk dit stilistische traditionalisme dat Huizinga tot zijn klassieke portret van de cultuur van de Bourgondische Nederlanden heeft gebracht in zijn *Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (1919). Die ridderlijke hofcultuur werd door hem geduid als de overrijpe vrucht van een uitgebloeide boom: een zichzelf in stand houdend zinledig spel, dat sinds lang alle contact had verloren met de sociale en politieke realiteit van een bijzonder turbulent tijdperk.³

Huizinga's provocatieve interpretatie heeft aanleiding gegeven tot een uitgebreid debat dat nog steeds niet is uitgedoofd. Het door Huizinga geschetste beeld van ondergang, was ontstaan vanuit diens intellectuele worsteling met twee andere gestileerde tijdsbeelden, namelijk de 'epische' vormingsperiode van het ridderlijkheidsideaal zoals die in de twaalfde- en dertiende eeuwse lyriek tot uiting kwam⁴, en Burckhardts' schets van de Italiaanse

¹ Met dank aan Marc Boone, Jean Devaux en Arjo Vanderjagt voor hun opmerkingen.

² De klassieke inleiding blijft G. Doutrepoint, *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne, bibliothèque du XVe siècle* (Parijs 1909). Zie ook P. Jodogne, 'La rhétorique dans l'historiographie bourguignonne', in: *Culture et pouvoir au temps de l'humanisme et de la Renaissance* (Genève 1978) 54-65.

³ J. Huizinga, *Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*. A. van der Lem (ed.) (22ste heruitgave; Den Haag 1997). Dat debat over het 'verval' van de laatmiddeleeuwse adel vindt men terug bij R.L. Kilgour, *The Decline of Chivalry as Shown in the French Literature of the Late Middle Ages* (Cambridge 1937) en A.B. Ferguson, *The Indian Summer of English Chivalry. Studies in the Decline and Transformation of Chivalric Idealism* (Durham 1960).

⁴ L. Paterson, 'The Concept of Knighthood in the Twelfth-Century Occitan Lyric', in: P.S. Noble en L. Paterson, *Chrétien de Troyes and the Troubadours. Essays in Memory of the Late*